

Крисаченко Валентин Семенович

Науково-дослідний інститут українознавства МОН України (м. Київ, Україна)

<https://orsid.org/0000-0002-4965-2750>

e-mail: krysachenkous@gmail.com

МОРАЛЬНІ ІМПЕРАТИВИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ: ДОВІРА ТА ЛЮДЯНІСТЬ

Резюме

Досліджується моральні чинники формування сучасної української політичної нації. Державна політика визначається національними інтересами всього суспільства, забезпеченням прав і свобод громадян. Для формування консолідованої політичної нації важливими є: державність, демократичний устрій, спільність інтересів, збереження історичної пам'яті, налагодження суспільної злагоди, толерантності та консенсусу. Простежена підвалина української національної єдності — довіра та людяність у відносинах. В традиційній культурі взаємини між людьми ґрунтувалися на засадах довіри, відповідальності, обов'язковості, пошанування, добра та справедливості, колективної турботи за ближнього, відданості рідній землі. Іноземна наруга нав'язувала в Україні чужорідну матрицю поведінки, канонами якої ставили зрадливість та служіння владі, обман, ненависть до інших та зневага до слабших, що істотно впливало на повноту та зміст моральних імперативів українства. Особливу увагу звернено на категорії довіри та зради: перша постає наснажуючим джерелом зростання єдності нації, друга — її руйнівником та засобом примноження ресурсного потенціалу агресорів. Наголошено на функціях основних форм моральних імперативів — ціннісних та консолідаційних: у першому випадку мова йде про інтегруючі зв'язки всередині етносу та його підсистемах, в другому — синергетичність міжособових позитивних взаємин на основі довіри, порозуміння та взаємодопомоги між моральними суб'єктами.

Ключові слова: *Україна, нація, моральні імперативи, довіра, людяність, російська агресія, загальнонаціональні цінності.*

Вступ

Невпинний і важкий шлях України до державної незалежності це, насамперед, боротьба за права і свободи людини, бажання нації самостійно вирішувати свою долю, зберігати і утверджувати власні цінності, реалізовувати свої національні інтереси у власній незалежній державі. Загалом, **національний суверенітет постає як умова та засіб демократичного розвитку України, в якій людина є і найвищою цінністю, і самим смыслом існуванням держави.** Закономірним атрибутом такої ментальності є природний спротив вільних людей проти будь-яких форм поневолення та гніту.

Процес розбудови сучасної незалежної України визначається взаємопов'язаними **стратегічними завданнями**: з одного боку, необхідно подолати російську агресію з її матрицями диктатури і тоталітаризму, по-друге — вибудувати розвинену демократичну державу, повноцінного суб'єкта міжнародних відносин. В обох випадках пошук ефективних засобів подолання загроз і забезпечення сталого розвитку країни спирається на консолідаційний потенціал українського суспільства, в якому його гуманітарні цінності, зокрема моральні імперативи, людське і людяне ставлення до світу, демократичний устрій буття загалом, посідають визначальні місця.

Методи дослідження

Метою дослідження постає аналіз креативних функцій моральних імперативів самоорганізації українського суспільства, зокрема довіри і людяності. Логіка пошуку спирається на **методи** політичного аналізу, аксіології, герменевтики та етики. Нагромаджений досвід експлікації ціннісних смислів та їх трансформації в імперативи мислення та дії дозволяє верифікувати буття етносу як опредметнення своїх стратегічних орієнтирів розвитку. Методи історичної реконструкції, зокрема відновлення функціонального та ідейного змісту імперативів довіри та людяності, дозволяють здійснити наукову експлікацію архетипіки українства та джерел її моральної вищості та підвалини перемоги над ворогом.

Результати дослідження

Моральні імперативи є універсальними, апріорними законами волевиявлення суб'єктів поведінки і дії. Поряд із законами, котрі ухвалює соціум як обов'язкові правила поведінки громадян, імперативи постають проявом внутрішньої необхідності людського буття, регуляторними принципами вчинків і дій людини (І. Кант). В своїй сукупності, подібні моральні чинники постають внутрішніми організаторами і детермінантами функціонування суспільства, його синергетичними концентрами. Духовно-практичне втілення імперативів поведінки творить специфічну

екзистенційну, людиновимірну реальність, в якійу інструментарієм позитивних змін постає соціальний капітал нації, своєрідний синергетичний імператив гармонійного буття даної спільноти.

Концептуалізація ідеї **соціального капіталу** в європейській думці безпосередньо пов'язана з соціологічними напрацюваннями А. Сміта і Д. Рікардо про безпосередній зв'язок економіки та соціального устрою, а також розуміння суспільства як цілісного організму (Г. Спенсер), котре спроможне творити державу добробуту (Л. фон Штейн). Саме поняття «соціальний капітал» використала в 1916 р. Л. Ханіфер для означення особливостей соціального спілкування в сім'ях та спільнотах, з домінуванням товариськості, доброзичливості та взаємної приязні. Потужний поштовх виокремленню цієї даності суспільного буття дали узагальнення Е. Дюркгайма та М. Вебера, з їхніми акцентами на ціннісній мотивації економічних зрушень та зворотному впливі прогресу на процеси демократизації [1].

В новітній час своєрідним відліком стала книга П'єра Бурдьє «Відмінність. Соціальна критика та судження» (1979), в якій лейтмотивом інституалізації соціального капіталу розглядається мережа взаємин, побудованих на **довірі**. Звідси постає феномен символічного авторитету, тобто ціннісної складової, право якої на істинність сприймається як беззаперечне. У персоніфікованому вигляді носії таких ідеологем стають мірилом поведінки для членів соціальних мереж, задаючи власну градацію будь-яких ресурсів. Було також обґрунтовано структуру соціального капіталу, головними взаємопов'язаними складниками якої є: по-перше, самі соціальні відносини з їхніми атрибутивними детермінантами, і, по-друге, ресурси, причому як в якісному, так і кількісному вигляді [2].

Ф. Фукуяма визначає соціальний капітал як певний набір неформальних цінностей та норм певної спільноти, які уможливають змогу їхньої співпраці один з одним. При цьому норми соціального капіталу ї мають бути насамперед моральними цінностями, такими як правда, дотримання зобов'язань та взаємозв'язок [3]. Для інтерактивного діалогу між різними групами суспільства вельми важливим, на думку філософа, є радіус довіри, тобто той обшир інших груп, спілкування з якими ґрунтується на спорідненості їхніх базових нормативних переконань. Дж. Коулман звернув увагу на «неписаний закон» всередині таких колективів, а саме — жертвовність, тобто здатність кожного члена притлумлювати власні інтереси і діяти в інтересах всієї спільноти, не полишаючи при цьому організуючі можливості та ефект раціональної дії. Окрім морального задоволення, діючі актори від потенціалу нарощування подібним чином соціального капіталу можуть мати і матеріальну вигоду, а ще більше — суспільне благо: виховання дітей, налагодження освіти та культури, підтримка людей з особливими потребами тощо [4, с. 136]. Досить важливим також є поділ соціального капіталу, здійснений К. Гроотером та Т. Бастлаєром на когнітивний, який включає

довірчі відносини, цінності та способи поведінки, та структурний, — множину суспільних інститутів, мереж та організацій громадянського суспільства [Див.: 5]. П. Штомпка особливу увагу звертає увагу на функціонування соціального капіталу в транзитивних суспільствах, до яких відноситься і Україна, з новими формами соціальних взаємин, котрі обтяжені традиційними (не завжди позитивними) нормами і цінностями [6]. Ґрунтовні студії соціального капіталу здійснили також В. Барт, В. Бейкер, П. Вілсон, Дж. Вулкок, Р. Інґелґарт, Н. Лінн, Т. Подер, М. Шифф та інші гуманітарії.

Одним із перших у світовій соціології проблему соціального капіталу концептуалізував видатний український вчений М. Туган-Барановський в праці «Соціальні основи кооперації» (1916), вбачаючи його основу в змагальній конкуренції та співпраці між членами громади. Ґрунтовні узагальнення в цій царині здійснили І. Бичко, Л. Губерський, О. Демків, В. Іванов, Ф. Кирилюк, О. Кожем'якіна, А. Колодій, Е. Лібанова, М. Попович, А. Приятельчук, Л. Сохань, В. Табачковський, В. Цвих, В. Шинкарук та ін. Особливості функціонування соціального капіталу українців в різних ситуативних випадках та секторальних напрямках проаналізували Є. Головаха, О. Злобіна, М. Лесечко, Ю. Серета, О. Сидорчук, В. Степаненко, котрі наголосили на необхідності стратегічного державного планування його підтримки та розвитку. Відповідно, постає проблема виявлення креативного значення моральних інтеграторів суспільства в незалежній Україні, з'ясування загроз деморалізації та суспільно-політичних підстав для нарощування та використання імперативів для цивілізаційного поступу держави.

Креативну основу соціального капіталу складає **довіра** — *сутнісний імператив інверсії добра і взаєморозуміння в автентичне антропологічне довілля*. Довіра напрацьовується протягом тривалих інтерактивних взаємодій, верифікація яких відбувалася як засобами практичного підтвердження очікуваного результату, так і морально-етичними підвалинами забезпечення самих актів діяння. Множинність однотипних (звичайних) соціальних зв'язків, з одного боку, та інваріативна ціннісно-поведінкова складова мотивацій членів мережі, — з іншого, викристалізуються в таку засадничу форму світовідношення до інших як довіра.

Означене світовідношення довіри — своєрідний категоріальний концентр прийняття намірів одним суб'єктом намірів іншого, здатність сприймати внутрішню позицію співрозмовника як тотожною самому собі, як власну думку, переконання, навіть — ініціативу. Як зазначає О. Кожем'якіна, «довіра як змістовна основа соціального капіталу позначає можливість покладання на волю іншого, вимогу дотримання добровільно взятих зобов'язань, що здійснюється шляхом розповсюдження орієнтації на те, що взагалі можна очікувати від інших» [7, с. 129]. Тим то довіра має таку високу ціну в міжлюдських взаєминах: індивіду — надає впевненість

у власних силах та самоцінності, членам спільноти — інтерактивну координація дій, всьому товариству — синергетичний ефект досягання якісного здобутку, тобто успіху, всьому суспільству — єдність у різноманітті, тобто усвідомлену демократичну мультикультурність.

Довіра є основою соціального капіталу (Фукуяма), найважливішим індикатором соціальної інтеграції суспільства (Бурдьє), мірилом дієвості спільних цінностей (Коулмен), моральним інструментарієм духовно-практичного освоєння світу (В. Шинкарук). Але такі дефініції чинні, насамперед, стосовно традиційного суспільства з його персоніфікованими зв'язками та міжособистісними верифікаційними процедурами. Нині довіра, як фундамент консолідації суспільства, набуває специфічної модифікації залежно від конкретної онтології.

Розрізняють **секторальні складові довіри**: *когнітивні*, коли певні знання створюють можливості для прогнозування розвитку подій; *емоційні*, залежні від психологічної готовності суб'єкта дії наважуватись на ризики; *етологічні*, пов'язані з манерою та смислом поведінкових акцій; *економічні*, що ґрунтуються на впевненості у порядності та добросовісності партнера; *політичні* — як впевненості у партнері, прогнозованості його намірів [8]. Зрозуміло, що кожному напрямку задіяний людський капітал створює особливі вимоги до об'єднуючих чинників групової взаємодії, з відповідними суб'єктами та мережами впливу. Водночас, сучасне технократичне суспільство володіє потужними технологіями накопичення (зберігання), обробки, включно з маніпулятивною, та передачі інформації, що значною мірою руйнує класичні критерії довіри між суб'єктами мережі. Мова йде, насамперед, про відкритість самого інформаційного простору як для його донорів, так і реципієнтів, що створює можливість лавиноподібного наростання певного смислового пулу і некритичного сприйняття міри його достовірності.

Важливо при цьому розрізнити значення і мотиваційну спроможність іншої духовно-практичної, спорідненої з довірою, категорії, а саме — **віри**. У звичному сприйнятті її пов'язують насамперед із сферою сакральних відносин, релігійними почуттями та переконаннями людей щодо існування надприродних, божественних субстанцій. Однак, як переконливо обґрунтував відомий український філософ В. Шинкарук, віра — це універсальне світовідношення всіх людей сприймати належне як суще, бажане як дійсне, майбутнє як сучасне, примарне як реальне. Подібне ставлення до дійсності не потребує ні раціонального доведення, ні емпіричного підтвердження, — воно імпліцитно закладається в людську свідомість як підстава і мета життєдіяльності. Набуті подібним чином переконання стають осердям моральної свідомості, через які та чи інша «дійсність може бути «визнана» або «відхилена»» [9, с. 26].

Суть віри — ставлення людей до певних суджень, явищ, знань тощо, незалежно від міри їхньої достовірності як до абсолютно істинних. Відповідно, до всіх інших, головню — типологічно споріднених з власними догматами, — апологети конкретної віри ставляться як до невірних, неістинних. В цьому полягає крайній суб'єктивізм, селективність в оцінці знань, інформації про суще і, особливо, їх тлумачення. Як інтегративний чинник, віра має потужні об'єднуючі можливості, котрі практично завжди повинні спиратися на авторитет носія (месії) чи його трансляторів (пророків).

Не випадково ідеологію суспільств тоталітарного типу іменують **світськими релігіями**, оскільки в них наявні всі метафізичні атрибути бездоказової віри: диктатор — як земний бог, офіційна ідеологія — в якості непорушних канонів, символічна реальність — у вигляді засобів ментального впливу на людей, коло вірних — затурканий і уярмлених автократичною системою люд тощо. Подібне суспільство може створювати, і створює капітал, але не соціальний, а **оречевлений зиск** — у вигляді влади і благ для його творців-узурпаторів та вірних прислужників-холопів.

Схожим чином феномен віри може діяти і в сучасних інформаційних мережах, з такими крайніми випадками, як формування своєрідних «груп смерті» із зовнішнім зомбуванням реципієнтів на самознищення. Споживач віртуальних фейків та спокус ведеться на пусті обіцянки та принади, полишаючи осторонь почуття емпатії, сумління, відповідальності; традиційні моральні цінності при цьому нерідко сприймаються як релікти «бабофона», тобто як артефакти «віджилого» (старшого) покоління. При цьому, нагромаджений на засадах абсолютної віри всередині певної спільноти-однодумців соціальний капітал може бути викликом і загрозою для інших членів суспільства, котрі не поділяють її цінності. Особливу небезпеку при цьому становить **радикалізм та фундаменталізм**, прихильники яких не лише пропагують власні цінності, але й намагаються нав'язати їх іншим членам суспільства різноманітними засобами, включаючи й насильницькі. В такому випадку, соціальний капітал даної спільноти виконує різко негативну функцію щодо всього соціуму. Прикладом цього, на жаль негативним, є численні ІПСО з боку рашизму у повномасштабній війні проти України, котрі спроможні впливати на єдність та згуртованість української нації.

Досить перспективним напрямком **оцінки імперативів поведінки** є вивчення **довіри** громадян до влади загалом, а також до окремих її гілок зокрема. Так, Всесвітній Економічний Форум (World Economic Forum — WEF) щорічно проводить дослідження по рівню **довіри до політиків** в різних країнах світу; оцінки здійснюються за шкалою 0–7 балів. В 2020 р. Україна з показником 2,5 опинилася на 91 місці (із 137), а до першої сімки увійшли Сінгапур (6,4), ОАЕ (6,3), Нова Зеландія (6,1),

Катар (5,9), Норвегія (5,7) та Нідерланди (5,6) [10]. За важливим економічним показником, а саме — рейтингом легкості ведення бізнесу, Україна в 2020 р. обійняла 64 місце; слід при цьому враховувати, що в порівнянні з 2012 р. Україна поліпшила свій показник на 88 (!) позицій. Поступальний рух в обох напрямках дає підстави для висновків щодо певної ефективності обраних імперативів державного розвитку, а з іншого — викликає занепокоєння збереження значного розриву за цими показниками з провідними країнами світу.

В 2013 р. Європейська Бізнес Асоціація запропонувала дослідити в Україні індекс **довіри до судової влади** (Судовий Індекс), і ця практика продовжується щорічно [11]. Втім, до самої структури оцінювання закладено переважно критерії самооцінки (судів — владою, судів — суддями тощо), а меншою мірою враховується думка громадян з цього приводу. Остання, за даними авторитетних соціологічних мереж, практично однозначна в рівні високої недовіри до суддівської системи з настійною вимогою її кардинального реформування. Українське суспільство відчуває постійні потрясіння від тих чи інших, не завжди коректних, суддівських рішень, за які сама вона практично не несе ніякої відповідальності. Особливо показовим в цьому відношенні було рішення Конституційного суду України восени 2020 р. щодо антикорупційного законодавства, яким боротьба з відповідними зловживаннями серед чиновництва та інших посадовців була зведена практично нанівець, що викликало глибоке суспільне обурення. Резонансні події з хабарництвом на рівні керівництва Верховного Суду навесні 2023 р. засвідчують глибоку кризу у всій судовій системі загалом.

Оцінки Європейської Асоціації бізнесу засвідчують, соціальні мережі в Україні істотно різняться за перспективою сприяння іноземним інвестиціям, причому найбільшу стурбованість викликають проблеми на вищих ієрархічних рівнях влади. Відповідний інвестиційний індекс містить десять показників, розподілених по трьох зонах: червоній (негативна оцінка), синій (нейтральна) і зеленій (позитивна). В Україні до червоної зони увійшли: недовіра до судової влади, розповсюджена корупція, захоплення влади олігархами, обтяжливе та нестабільне законодавство; до синьої — репресивні дії правоохоронних органів, складне податкове адміністрування, нестабільна валюта і фінансова система; до зеленої — військовий конфлікт з Росією, вплив влади на рух капіталу і валютних операцій, масштабна трудова міграція з України [12]. В це важко повірити, але навіть війна з Росією, яка для українців є лихом № 1, для іноземців підупадала як загроза для їхніх інвестицій, порівняно з « корупційним діями» представників самої української влади та бізнесу у власній державі.

Але феномен довіри може побутувати не лише у високоморальному суспільстві, але й посеред певних маргіналізованих, навіть — злочинних груп. А тому, власне на рівень імперативу поведінки як високоморальної,

до категорії довіри неодмінно має бути додана і **людяність** суб'єктів взаємодії, їх відповідність високим поняттям сумління та гідності. Життєздатність українського суспільства визначається його системною організованістю та здатністю використовувати існуючі та потенційні ресурси. Найважливішими серед останніх є ресурси гуманітарні, зокрема морально-духовні та соціальні. В своєму практичному вимірі вони складають **імператив людяності суспільства**.

В українській ментальності **категорія людяності** означала бути людяним, тобто щирим, доброзичливим, чуйним до інших та уважним до потреби чужих людей: в цьому розумінні людяність постає рівнозначною, практичною тотожною таким поняттям як людинолюбство чи гуманізм [13, с. 570–571]. **Людяність постає наслідком і мірилом кумулятивної взаємодії суб'єктів соціального простору** (індивідів, груп, спільнот) у вигляді ресурсу креативної життєдіяльності та безпеки людини. Підставами для взаємодії є унормовані всередині певної соціальної мережі цінності та пріоритети, імплементація яких в процесі інтерсуб'єктивної комунікації ґрунтується на взаємній довірі та нормах поведінки, котрі розвивають продуктивну колективну діяльність.

Духовно-практичний дискурс людяності постає насамперед у вигляді національних цінностей українського народу. А тому національні цінності завжди були і залишаються організуючим чинником буття та розвитку українського суспільства. Саме цей світоглядний предикат визначав своєрідність українського етносу, його розуміння держави, громади, сім'ї та значення конкретної особистості у світі; національні цінності творили надійний підмурівок доброзичливого, толерантного ставлення до інших, породжували почуття відповідальності з свої вчинки та спонукали до налагодження справедливості і взаєморозуміння [14]. Саме через це національні цінності ставали чи не найголовнішою перепорою перед намірами різноманітних агресивних зайд підкорити Україну, а її народ перетворити на слухняне стадо безсловесної худоби, «холопську/бидлячу» (залежно від сленґа окупанта) юрбу без роду-племени. **Національні цінності є тим стягом, знаменом, під яким гуртувалось не одне покоління українців у визвольних змаганнях проти загарбників, саме вони постають тим духовним началом, на основні якого нині вибудовується успішна незалежна європейська українська держава**.

Пріоритети людяності уможливлюють збереження самої України, складають підґрунтя її національних інтересів та національної безпеки, векторизують сталий розвиток країни у напрямку забезпечення соціальних прав її громадян, утвердження держави у світовому демократичному співтоваристві. Тим самим, гуманітарні регулятиви набувають статусу **імперативів, тобто загальнообов'язкового закону поведінки всіх**

людей, незалежно від їхнього походження, станового, майнового чи соціального становища, постають безумовними принципами поведінки. Досвід розбудови незалежної України засвідчує чималу проблемність в реалізації тих чи інших гуманітарних векторів її розвитку, подекуди — відверте тупцювання на місці, навіть значні регресія, згортання чи, навіть, зворотність, намічених стратегічних орієнтирів.

Комунікативний дискурс людяності — це, насамперед, єдність, солідарність, громадянський обов'язок, патріотизм, тобто традиційний поведінковий імператив українців. Саме ці принципи визначали загальнонаціональні здобутки та пріоритети розвитку, причому як в періоди державного злету (зокрема, княжої доби та козацько-гетьманського періоду), так і в умовах іноземного засилля — як підвалина визвольного руху. В Україні саме **людяність пронизувала всі сфери суспільного буття** і виступала керівним началом взаємовідносин між людьми, практично незалежно від їхнього станового, майнового, релігійного та національного визначення.

Загарбання українських земель супроводжувалось і супроводжується цілеспрямованими зусиллями окупантів в напрямку **знищення ідентичності** нації шляхом руйнування: знищення культури та національного суспільно-економічного ладу, девальвації етнічних цінностей, дискредитації національних ідеалів, лідерів та духовних авторитетів, заміщення автентичних комунікативних зв'язків привнесеними чужоземними матрицями тощо. Кумулятивним ефектом подібних згубних дій мало бути **руйнування системи моральних цінностей** українців з перетворенням їх на вірогіддану холопську масу, малоросіян [15]. А тому **насаджувалися** корисливість, лицемірство, продажність, прислужливість, покірність та ін., тобто нав'язувалися адаптивні наративи існування/виживання підданих в авторитарному суспільстві шляхом тотальної селекції загарбаних на вірогідданство.

В сучасній Україні головним носієм творцем людяності є громадянське суспільство, оскільки утворює взаємини між людьми та спільнотами на засадах моральних цінностей та демократичних принципів. В таких умовах, ініціатива, добра воля, пошук справедливості та інші ціннісні категорії постають моральними імперативами об'єднання небайдужих громадян в різноманітні організації та об'єднання, котрі в своїй сукупності і творять громадянське суспільство. З'єднувальна та синергетична функції гуманітарних імперативів формують **загальнонаціональний ресурс**, котрий спроможний слугувати опертям у визначення стратегії демократичного розвитку України, так і вишукувати необхідні можливості для протистояння зовнішнім та внутрішнім загрозам незалежності України.

Досвід протистояння російському агресору та розуміння розбудови повноцінної системи забезпечення потреб національної безпеки уможливив істотну **трансформацію Збройних Сил України** у напрямку їх технічного та матеріального оснащення, підготовки кадрів, наповнення штатного розпису і резервів тощо. Подібні превентивні заходи стали чи не вирішальним чинником ефективного спротиву ворогу починаючи з 24 лютого 2022 р. І знову, поруч з професійним військом, пліч-опліч, з нечуваною самовіддачею розгорнули свою благословенну справу численні волонтерські, добровольчі, благодійні та інші гуманітарні структури, чим **явили всьому світові неперевершені зразки єдності всього українського народу у його справедливій боротьбі супроти рашизму**.

На прикладі подій національного спротиву проти реставрації «совка» в Україні виявилось, що **солідарність** — суть імпліцитна архетипова ознака української ментальності, яка якраз і ґрунтується на довірі та людяності. Вона з'являється як колективна реакція на причинену несправедливість, намаганням влади реанімувати життєсвіт минувшини, асоційований з насильством, несвободою, репресіями та злиднями. На такому когнітивному ґрунті і відбулась колективна самовизначеність громадян України: по один бік протистояння — євроінтегратори та демократи, по інший — псевдоконсерватори та любителі «сильної руки». В першому випадку, мова йде про активну частину громадянського суспільства, котра прагне утвердження цінностей самовираження та демократії. І, наразі, в другому — залишились прихильники (вільні чи невольні) традиційних псевдоцінностей тоталітарного штубу, зі сподіванням утвердити в державі жорстку, недемократичну систему правління. Як відомо, в самій Україні перші борються, віддаючи за це навіть власне життя, за перемогу над агресором та його посібниками, за проданцями-колаборантами. Останні ж, моральні деграданти, сподіваються знайти своє щастя в обіймах нового «білого царя», творця і носія тоталітарної (рабської) матриці життя, загалом — до російської імперії.

Новітня історія України засвідчує існування тих чи інших **тенденцій та намірів утвердження авторитарності влади**. Окрім відвертого зовнішнього протекціонізму подібним явищам, насамперед з боку РФ, певною мірою цьому сприяла і електоральна поведінка виборців України. Саме завдяки їхньому волевиявленню на президентських виборах, владу нерідко обіймали претенденти з непомірними амбітними планами і намаганнями втілити їх в життя несправедливим чином. І, знову, саме воля спільноти, громадянського суспільства, шляхом організованого мирного спротиву ставала перепоною на шляху до подібних зловживань. У цьому зв'язку наукова соціологія засвідчує, що суспільний запит на «сильну руку» в Україні не призведе до авторитаризму. Теоретичним підґрунтям такого висновку є **теорія конгруентності**, згідно якої, правлячий режим є стабільним тією мірою, якою його спосіб здійснення влади відповідає

уявленням та сподіванням людей про її належне функціонування. При існування об'єктивних причин для розчарування (невиконання передвиборної програми, зловживання, корупція, тощо) суспільна думка рефлексує в бік необхідності зміни управлінських структур і, зазвичай, досягає своєї мети. Щоправда, ціна за подібні владні експерименти для всієї України буває занадто дорогою, що переконливо засвідчили дії клану Януковича, котрі викликали законний спротив суспільства у вигляді Революції гідності. Так само практично воєдино піднявся український народ і в часи нинішньої повномасштабної війни РФ проти України, з твердим наміром захистити не лише власну незалежність, але й цінності демократії загалом.

Вся українська історія в часи бездержавності є яскравим прикладом незгасаючої боротьби українського народу за незалежність. Водночас, і це спостерігалось у визвольних змаганнях завжди — це була і боротьба за демократію. Українське суспільство на імперське нищення козацько-лицарської парадигми буття відреагувало покликом до життя інших, не менш ефективних і дієвих концентрів самоорганізації народу, зміцнення його самосвідомості. Цією відповіддю було **національне пробудження у сфері культури, літератури та мистецтва**. Українське письменство, зокрема поезія, проза та драматургія, образотворче мистецтво, філософська та історична думка, священство, тобто всі небайдужі до долі власного народу, своїми засобами явили світові (і собі самим) існування українського народу, з його власною мовою, історією, рідною землею, людьми, їхніми надіями і сподіваннями. Духовні провідники нації закликали «земляків, в Україні сущих» згадати, що вони українці, що ця земля — їхня батьківщина, на якій хоче панувати нахабний чужинець.

І до початку ХХ ст. сталося бажане і омріяне: національна самосвідомість народу України почала невпинно пробуджуватись, мільйони «Я» почали трансформуватися в цілісне «МИ», з'явилося почуття єдності українців з її різних теренів, бажання самим вершити свою долю. Як наголошував відомий «шестидесятник» Володимир Жмир, «завершальним компонентом тут є політико-правові форми національної самосвідомості, обґрунтування необхідності інституалізованої стабільності етносу, цілісності «Ми». Актуалізується проблема затвердження структури національних вартостей, захисту їх в усталених державних формах» [16, с.108]. І протягом всього ХХ ст. український народ докладав відчайдушних зусиль, щоб таки «усталити державні форми» у вигляді УНР, ЗУНР, Української Держави (Гетьманщини), Директорії, Карпатської України і, нарешті, Незалежної України зразка 1991 р. Державне будівництво відбувається в умовах шаленого спротиву північного ворога України, з втратами і поразками, розчаруваннями і надіями. І подібним випробуванням піддаються і її моральні імперативи буття нації, зі спробами замулити та знівечити його, замінити ерзац-матрицями служіння загарбнику.

Відповіддю на подібні загрози є самоорганізація і синергія нації на духовному фронті. Яскравим свідченням цьому є витворена українським народом культура, і ми можемо пишатися як її давністю, так і неповторністю. Причому, як зазначав класик культурології Володимир Антонович, попри локальні відмінності, нація «в цілому має свою віками, навіть тисячоліттями вироблену єдину українську культуру, культуру Єдиної Соборної України» [17, с. 24]. В сфері матеріального виробництва усталювались засоби і прийоми праці, інструментарій, технології, ремесло, обмін та торгівля, раціоналізація тощо, що піднесло українців до статусу найрозвиненішої хліборобської нації в Європі.

Українська духовна культура, наскрізь пронизана **парадигмою кордоцентризму**, філософії серця, що є своєрідною синергією довіри і людяності народу. Своїм головним центром уваги і смыслом творчості його ментальність завжди мала людину, причому в її сокровених мріях і жаданнях, злетах і стражданнях, здобутках і втратах, високому призначенню жити серед людей і задля людей. В основі кордоцентризму не стадна чи общинна, а особистісна самосвідомість з чітким переконанням того, що істину слід шукати і знаходити в людському серці, і, насамперед, у своєму власному. Саме воно, серце, створює образ буття як цілісного, суцього, в якому людина має покладатись на почуття, розум, споглядання, сприйняття, співвіднесення, призначення, вартість, пам'ять та волю. Породжені українською культурою, названі риси увійшли до кола домінантних архетипів його національного характеру. І саме культура поставала не лише каталізатором, але й оберегом ідентичності народу, особливо скрутні часи бездержавності.

Безумовним підтвердженням цьому є новітня історія України, в якій народ не хотів мати просто незалежну державу, з будь-якою формою правління та суспільного ладу, а жадав і жадає розбудовувати саме країну з **європейськими демократичними цінностями**, котрі є органічними і для самого українського народу. Свідченням цьому є суспільно-політична реакція громадян на спроби влади в той чи інший манер «автократизувати» своє правління. Революція на граніті, Помаранчева революція, Революція гідності, солідарний спротив російській агресії — ці та інші події переконливо засвідчують, що український народ цінує демократію, розбудовує її, і вимагає від усіх гілок влади адекватної реакції на свої ініціативи.

Конституція України (Ч. 1. Ст. 3) урочисто проголошує, що **людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю**. Тим самим людина постає найвищою національною цінністю, задля якої вибудовується вся система регулятивних відносин як всередині держави, та і в її стосунках із зовнішніми партнерами. Людина як національна цінність являється, головню, у трьох ієрархічних вимірах: індивіди, спільноти та нація — як

сукупний контент усіх громадян держави. Відповідно, відбувається смислове та об'ємне навантаження національних цінностей на всіх трьох названих рівнях, починаючи від особистісних, міжособових та міжгуртових, і закінчуючи синергетичними вимогами безпеки, розвитку та процвітання.

Державна політика соціального інвестування в гуманітарну сферу виступає ефективним механізмом не тільки збереження, але й примноження соціального капіталу суспільства. Подолання внутрішніх ліній розмежування, досягнення суспільної злагоди та солідарної участі громадян в захисті національних інтересів України каталізує підвищення рівня довіри на всіх ієрархічних рівнях соціуму, породжує синергетичний ефект дієвості стратегічного планування. В цьому контексті креативна функція соціального капіталу полягає в індукуванні руху до *соціетального* стану суспільства. Такий стан передбачає відповідність наступним критеріям: в політичній сфері — утвердження реальної демократії та розвиток громадянського суспільства; в економічній — утвердження модернових технологій та продуктивного землеробства; в соціальній — розбудова системи гарантування високого рівня життя та самодостатності людини; в культурній — утвердження громадянської ідентичності, колективної свідомості, мультикультуралізму, ціннісних пріоритетів нації-держави. У політико-правовому вимірі це означає побудову *соціальної держави*, в якій високий рівень життя та добробуту всіх громадян є стратегічним смыслом і мірилом діяльності всіх гілок та рівнів влади.

Потреба всебічної мобілізації українського суспільства і держави для супротиву російській агресії виразно змістила ієрархічні пріоритети в системі національних цінностей у напрямку цінностей загальнонаціонального, державного рівня — незалежності, територіальної цілісності, демократії та європейського вектору розвитку. А тому, пошук підвалин, шляхів та механізмів **консолідації українського суспільства** є запорукою і самого її існування, і подальшого успішного розвитку. Безумовно, однак, що міра успіху залежить від здатності України протистояти зовнішнім впливам єдиним згуртованим цілим, чого, на жаль, ми завжди досягали. Відповідаючи на зовнішні виклики та загрози, зокрема постійний шантаж, економічну блокаду та військову агресію Росії, Україна продемонструвала здатність чинити ефективний опір і зберегти державну незалежність, явили світові свою здатність виступати згуртованим цілим у протистоянні навалі сучасних ординців.

Висновки

Моральні імперативи постають як результат кумулятивної взаємодії суб'єктів соціального простору (індивідів, груп, спільнот) у вигляді ресурсу креативної життєдіяльності та безпеки людини. Підставами для взаємодії є унормовані всередині певної соціальної мережі цінності та пріоритети,

імплементация яких в процесі інтерсуб'єктивної комунікації ґрунтується на взаємній довірі та нормах поведінки, котрі розвивають продуктивну колективну діяльність. Соціальний капітал є однією з форм суспільного капіталу, поряд з фінансовим, людським, матеріальним тощо, оскільки має свої специфічні закономірності походження, розвитку та функціонування. Онтологічною підставою є множина функціонально зорганізованих людських спільнот за солідарним принципом. Духовно-практичною основою постає сприяння та взаємодопомога, підтримка один одного, регулятивним засобом — довіра як до особистої позиції кожного з членів спільноти, так і її колективної волі.

Моральні імперативи є як засадничими, вихідними початками постанови носіїв соціального капіталу, так і сутнісними організаторами його збереження та розвитку. Дієвий соціальний капітал уможливорює креативне використання всіх інших форм капіталу, якими володіють члени конкретної соціальної мережі. І, навзаєм, порушення його комунікативної чи функціональної системності і цілісності внаслідок дії певних дезорганізуючих чинників (зовнішній тиск, випадіння певних ланок мережі, їхнє переродження/зрада тощо) суттєво впливають на стан соціального капіталу, включно із загрозою його деградації та зникнення.

Загалом, моральні імперативи є, з одного боку, засадничими, вихідними початками постанови носіїв людяності, з іншого — сутнісними організаторами її збереження та розвитку. Таким чином, моральні засади українського буття нині, як і в минулі часи, постають вирішальним чинником збереження та розвитку національної ідентичності.

Список посилань

1. Вебер М. Типы господства. *Личность. Культура. Общество*. 2008. № 1 (40). С. 31–47.
2. Бурдьє П. Формы капитала. *Экономика и социология*. 2002. Т. 3. № 5. С. 60–74.
3. Фукуяма Ф. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку / пер. з англ. В. Дмитрука. Львів: Кальварія, 2005. 380 с.
4. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий. *Общественные науки и современность*. 2001. № 3. С. 121–139.
5. Грицаєнко М. І. Сутність соціального капіталу та його особливості в аграрній сфері. *Економіка АПК*. 2018. № 1. С. 60–65.
6. Штомпка П. Доверие в эпоху глобализации. *Социальная политика и социология*. 2006. № 4. С. 8–15.
7. Кожем'якіна О. М. Довіра та соціальний капітал: просторова ціннісно-нормативна інтерпретація. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 1 (21). С. 119–131.

8. Супрунець Т. А. Концептуалізація поняття «довіра» в контексті соціогуманітарних досліджень. *Вісник Львівського університету. Серія: Соціологія*. 2013. Вип. 7. С. 77–86.
9. Шинкарук В. І. Методологічні засади філософських учень про людину. *Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми*. Київ: «Педагогічна Думка», 2000. С. 8–49.
10. Рейтинг стран по уровню доверия людей к политикам/ URL: pew-research.org/directory/lists/countries/public-trust-politicians.
11. Новоселова В. Індекс довіри до судової влади в Україні: поняття й критерії. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. Київ, 2016. Грудень. С. 12–15.
12. Дослідження і аналітика — European Business Association. URL: eabusiness.com/ua/research/doslidzhennya-ta-analytika/ (24.02.2021).
13. Словник української мови /голова редколегії І. К. Білодід. В 11 т. Т. 4. І-М. Київ: Наукова думка, 1973. 840 с.
14. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах / Авт. кол.: М. І. Михальченко (кер.) та ін. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. 336 с.
15. Маланюк Є. Малоросійство. Нью-Йорк, 1959. 31 с.
16. Жмир В. На шляху до себе (Етно-соціологічна розвідка). Київ: Демократичні ініціативи, 1995. 112 с.
17. Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська; Вст. ст. І. М. Дзюби. Київ: Либідь, 1993. 592 с.

References

1. Weber M. (2008). Types of Dominion. *personality Culture. Society*. No. 1 (40), 31–47. [in Russian].
2. Bourdieu P. [1983] (2002). Capital forms. *Economics and sociology*. Vol. 3, No. 5, 60–74. [in Russian].
3. Fukuyama F. (2005). Great crash. Human nature and restoration of social order / trans. from English V. Dmytruk. Lviv: Kalvariya. 380 p. [in Ukrainian].
4. Coleman J. (2001). Social and human capital. *Social sciences and modernity*. No. 3, 121–139. [in Russian].
5. Hrytsaenko M. I. (2018). The essence of social capital and its features in the agricultural sphere. *Economy of agro-industrial complex*. No. 1, 60–65. [in Ukrainian].
6. Shtompka P. (2006). Trust in the era of globalization. *Social policy and sociology*. No. 4, 8–15. [in Russian].

7. Kozhemyakina O.M. (2016). Trust and social capital: a spatial value-normative interpretation. *Demography and social economy*. No. 1 (21), 119–131. [in Ukrainian].
8. Suprunets T.A. (2013). Conceptualization of the concept of «trust» in the context of socio-humanitarian research. *Bulletin of Lviv University. Series: Sociology*. Issue 7, 77–86. [in Ukrainian].
9. Shynkaruk V.I. (2000). Methodological principles of philosophical teachings about man. *Philosophical anthropology: existential problems*. K.: «Pedagogical Thought», 8–49. [in Ukrainian].
10. Rating of countries by the level of people's trust in politicians / URL: nonews.co/directory/lists/countries/public-trust-politicians. [in Russian].
11. Novoselova V. (2016). Index of confidence in the judiciary in Ukraine: concepts and criteria. *National Law Journal: Theory and Practice*. December, 12–15. [in Ukrainian].
12. Research and analytics — European Business Association. URL: eao.com.ua/research/doslidzhennya-ta-analytyka/ (24.02.2021). [in Ukrainian].
13. Dictionary of the Ukrainian language. (1973). / head of the editorial board I.K. Bilodid. V 11 t. T. 4. I-M. Kyiv: Naukova dumka, 840 p. [in Ukrainian].
14. Social values of the population of Ukraine in theoretical and practical dimensions (2013). / Author. coll.: M.I. Mykhalchenko (director) and others. K.: IPIEND named after I.F. Kurasa NAS of Ukraine, 336 p. [in Ukrainian].
15. Yevhen Malanyuk. (1959). *Little Russia*. /Ye. Malanyuk. New York. 31 p. [in Ukrainian].
16. Zhmyr V. (1995). On the way to yourself (Ethno-sociological intelligence). K.: Democratic initiatives, 112 p. [in Ukrainian].
17. *Ukrainian culture: Lectures* edited by Dmytro Antonovych (1993). Ref. S.V. Ulyanovska; Vst. art. I.M. Dziyby. K.: Lybid, 592 p. [in Ukrainian].

Valentyn Krysachenko

*Research Institute of Ukrainian Studies,
Ministry of Education and Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
<https://orsid.org/0000-0002-4965-2750>
e-mail: krysachenkovs@gmail.com*

MORAL IMPERATIVES OF THE FORMATION OF THE MODERN UKRAINIAN POLITICAL NATION: TRUST AND HUMANITY

Abstract

The moral factors of the formation of the modern Ukrainian political nation are investigated. State policy is determined by the national interests of the entire society, ensuring the rights and freedoms of citizens. For the formation of a consolidated political nation, the following are important: statehood, democratic system, common interests, preservation of historical memory, establishment of social harmony, tolerance and consensus. The traced foundation of Ukrainian national unity is trust and humanity in relations. In traditional culture, relations between people were based on the principles of trust, responsibility, obligation, respect, goodness and justice, collective concern for one's neighbor, and devotion to the native land. Foreign insult imposed a foreign matrix of behavior in Ukraine, the canons of which were treason and service to the authorities, deception, hatred of others and contempt for the weak, which significantly affected the completeness and content of the moral imperatives of Ukrainianism. Particular attention is paid to the categories of trust and betrayal: the first appears to be a tiresome source of growth of the unity of the nation, the second is its destroyer and a means of increasing the resource potential of the aggressors. Emphasis is placed on the functions of the main forms of moral imperatives – value and consolidation: in the first case, we are talking about integrating ties within the ethnic group and its subsystems, in the second – the synergy of interpersonal positive relationships based on trust, understanding and mutual assistance between moral subjects.

Keywords: Ukraine, nation, moral imperatives, trust, humanity, Russian aggression, national values.

Стаття надійшла до редакції 07.04.23

© Крисаченко В.С., 2023